

JAN VAN GENTEN BIJ AMELAND IN DE PERIODE 1973-1993.

Joop-Niek Ynsen & Michiel Versluys

Een strandwandeling op een van onze Waddeneilanden kan een waarneming of vondst van een Jan van gent (Morus bassanus) opleveren. Deze spectaculaire grote bewoner van de Noordzee is langs onze kusten niet zeldzaam, zoals onder andere bleek bij tellingen vanaf de duinen van Ameland. In dit artikel bespreken we het voorkomen bij Ameland aan de hand van systematische tellingen uit de periode 1973-1993. Ook worden de Amelandse telresultaten vergeleken met de situatie langs de rest van de Nederlandse kust en met de verspreiding op open zee.

WERKWIJZE & TELUREN

Langs de Nederlandse Noordzeekust worden door middel van 'zeetrekellingen' de bewegingen van langstrekende vogels geregistreerd. De waarnemer kijkt daarbij over zee door een op een statief geplaatste kijker of telescoop. Van elke vogelsoort wordt per uur het aantal, de vliegrichting en indien mogelijk de leeftijd of het geslacht genoteerd. Ook van ter plaatse verblijvende vogels wordt het aantal bijgehouden.

De verzamelde gegevens worden achteraf op een uurtotaalkaart ingevuld, waarna uurgemiddelden en presenties worden berekend. De uurgemiddelden worden per week berekend en de presenties per maand. Aan de hand van de wekelijkse uurgemiddelden wordt een 'zeetrekgrafiek' gemaakt (zie figuur 2). De presentie, die zowel betrekking heeft op langsvliegende als ter plaatse aanwezige vogels, wordt bepaald door

het aantal uren waarin de soort is waargenomen, te delen door het aantal teluren in elke maand. Die uitkomst wordt uitgedrukt in een percentage. De presentie in combinatie met de uurgemiddelden, geeft een goede indruk van de aantallen en het karakter van de verplaatsingen. Zo wijst een maand met lage uurgemiddelden en een hoge presentie op een regelmatig voorkomen in kleine aantallen. Hoge uurgemiddelden en een lage presentie duiden op kortstondige maar omvangrijke verplaatsingen. Een uitvoeriger beschrijving van de telmethode en interpretatie van uurgemiddelden en presentie wordt gegeven door Camphuysen & van Dijk (1983) en Platteeuw e.a. (1994).

Op Ameland is in de besproken periode totaal 1.990 uur over zee gekeken. Tussen 1973 en 1989 is 627 uur geteld; waarvan 448 uur in september t/m november. In de periode 1990-93 zijn tellingen verricht in alle maanden van het

jaar (totaal 1.363 uur).

DE JAN VAN GENT ALS BROEDVOGEL

Meer dan driekwart van de wereldpopulatie (230.000 paar) broedt in kolonies in het Oost-Atlantische gebied (figuur 1). In het Noordzeegebied broeden in totaal zo'n 44.000 paar.

De grootste kolonies liggen langs de kust van Schotland, Ierland en JJsland. Kleinere kolonies bevinden zich in Engeland, Noorwegen, Bretagne en op de Faeröer-eilanden. In 1991 is op Helgoland voor het eerst gebroed.

De West-Atlantische populatie (o.a. op Newfoundland) omvat ongeveer 40.000 paar. Uit Europa zijn enkele terugmeldingen bekend van Jan van genten die in kolonies op Newfoundland waren geringd. Dit duidt op uitwisseling tussen de populaties aan weerszijden van de Atlantische Oceaan (Dennis 1994).

JAARPATROON BIJ AMELAND

Tijdens de zeetrekellingen op Ameland zijn 23.675 Jan van genten waargenomen. Figuur 2 laat zien dat zuidwestwaartse verplaatsingen het hele jaar door overheersen. Bijna 90% van de vogels vloog naar het zuidwesten, slechts 4% vloog noordoostwaarts en 8% vloog rond of zwom op zee.

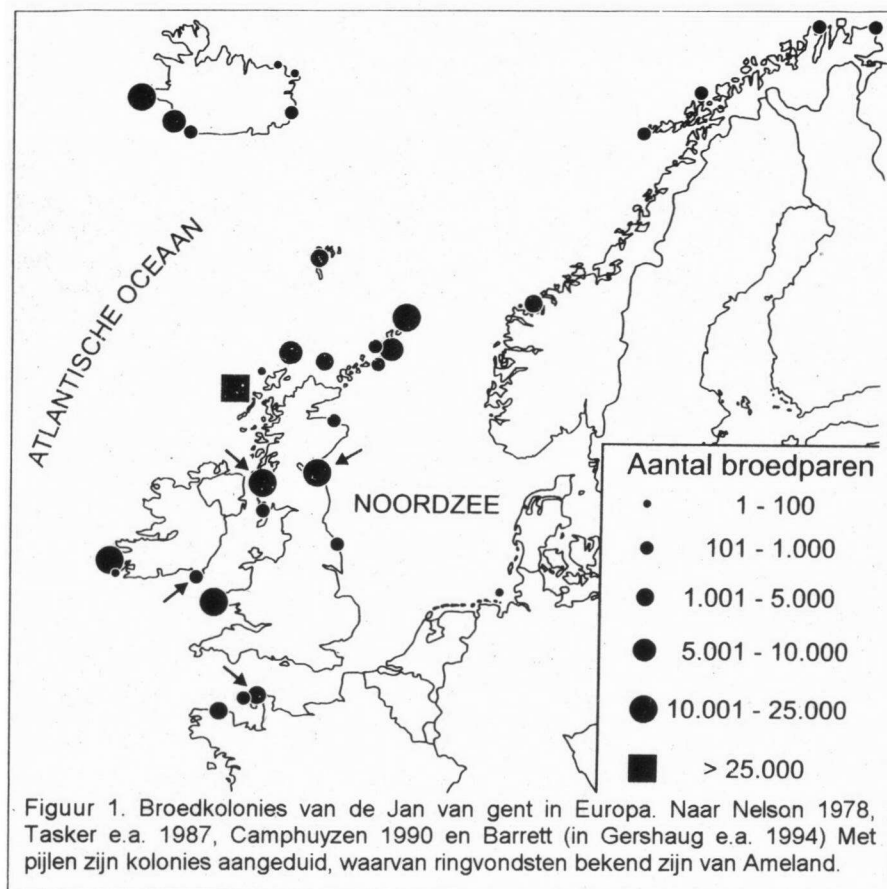
juni t/m augustus De aantallen zijn in deze periode meestal laag. In juni is de soort in ongeveer de helft van de teluren gezien. In juli en augustus ligt de presentie wat hoger. Echt goede dagen waren er niet, een dagtotaal van 100 werd niet gehaald. Het percentage uren, waarin meer dan 10 langsvliegende Jan van genten werden geteld, was in augustus 8%, tegen 6% in juli en 4% in juni.

Tijdens sommige tellingen was geruime tijd een groep fouragerende Jan van genten ter plaatse. Dit was bijvoorbeeld

Vliegende Jan van Gent, met olie besmeurd

foto Michiel Versluys

het geval op 14 juni 1991 (45 vogels fouragerend met 'grote' meeuwen bij harde westelijke wind) en op 9 juni 1992 (85 fouragerende vogels tijdens matige oostelijke wind). Deze groepen bestonden bijna uitsluitend uit de 'donkere' eerste- en tweedejaars vogels.

september t/m november De maanden september t/m november vormen de beste periode van het jaar om Jan van genten te zien. In de eerste helft van september zijn de uurgemiddelden nog laag. Daarna nemen de aantallen snel toe en rond eind september en begin oktober wordt een piek bereikt (uurgemiddelde maximaal 90 per uur, figuur 2). Vanaf half oktober nemen de aantallen af tot gemiddeld 20-25 per uur. In september en oktober vlogen in 12% van de teluren meer dan 100 Jan van genten langs. Topdagen waren bijvoorbeeld: 23 september 1989 1.871 vogels in 9 uren, 27 september 1987 2.376 in 10 uren en 2 okt 1977 4.695 in 10 uren.

De topdagen vielen als regel samen met harde aanlandige wind. Alleen in de

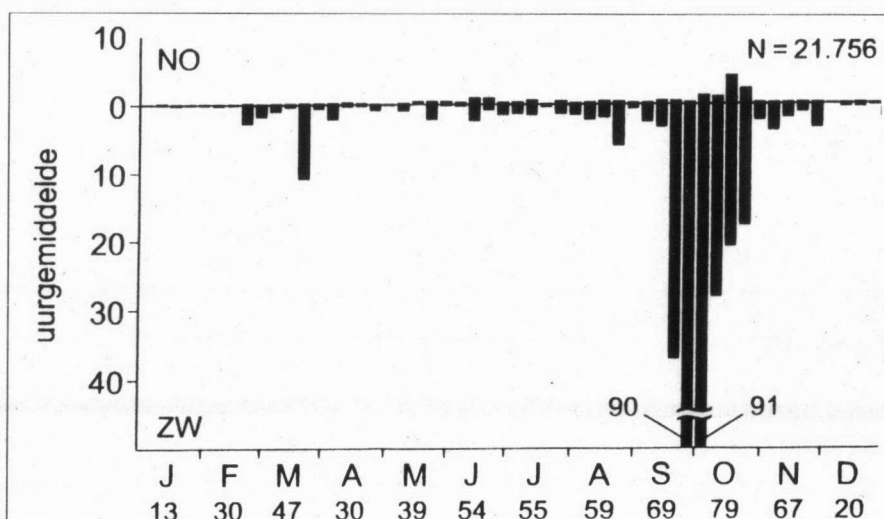
periode half september t/m begin november werden groepen van 100 of

meer ter plaatse voedselzoekende Jan van genten waargenomen. Dit was het geval op 26 september 1987 (400 vogels) en 4 november 1990 (150) bij aanlandige wind, en op 12 oktober 1986 (100) en 17 oktober 1976 (250) bij aflandige wind.

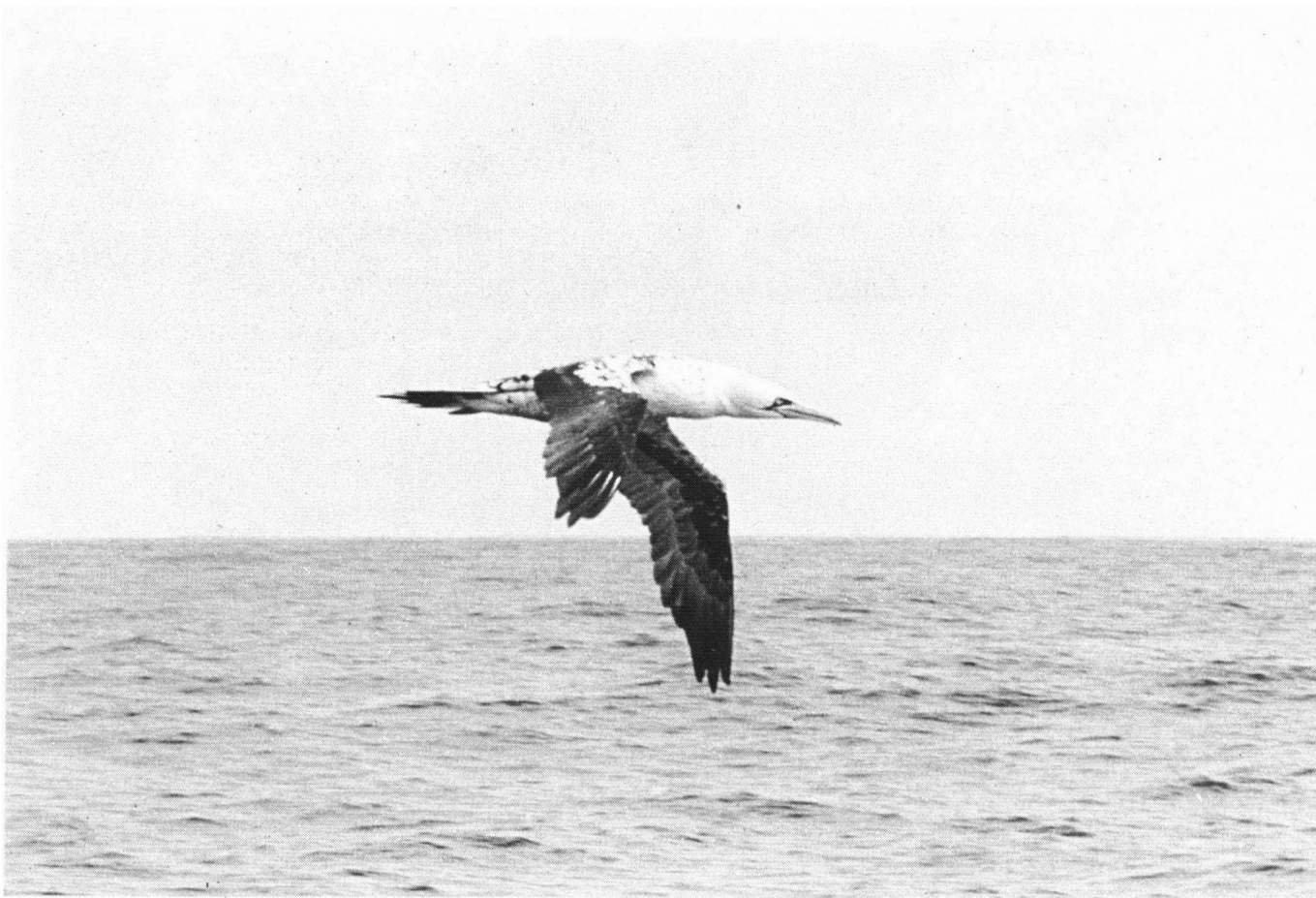
In november is de Jan van gent nog wel in 67% van de teluren waargenomen, maar ten opzichte van oktober zijn de aantallen veel lager. Uren met meer dan 100 langsvliegende exemplaren komen dan niet meer voor.

december t/m februari In de winter wordt de soort weinig waargenomen. De presentie en uurgemiddelden zijn het laagst in december en januari. In februari neemt het aantal waarnemingen weer toe (presentie 30%) en vooral in de tweede helft van de maand kunnen ook wat grotere aantallen waargenomen worden. Uren met meer dan 10 Jan van genten zijn alleen in februari vastgesteld.

maart t/m mei De stijging van de presentie, ingezet in februari, gaat in maart nog door. Wel blijven de uurgemiddelden tot half maart laag. In de tweede helft van maart volgt een opleving van het uurgemiddelde, tot 10 per uur. In april en mei vindt weer een lichte daling van de presentie plaats en zijn de aantallen gering. De opleving in maart werd veroorzaakt door twee topdagen: 19 en 20 maart 1993 (resp. 235-zuidwest in 9

Figuur 2. Jaarpatroon van de Jan van gent bij Ameland in de periode 1973-93. Boven de nullijn zijn de uurgemiddelden van de noordoostwaarts vliegende vogels uitgezet, onder de nullijn die van de zuidwestwaarts vliegende vogels. Onder elke maand is de presentie weergegeven als percentage van het aantal teluren dat de soort aanwezig was.

Trekende Jan van gent

foto Martijn de Jonge

uren en 113-zuidwest in 8 uren). Uit tellingen na het hier besproken tijdvak blijkt echter dat zulke goede voorjaars dagen niet uitzonderlijk zijn. In 1994 en 1996 werden zowel in maart als in april op meerdere dagen tientallen Jan van genten waargenomen, onder andere op 6 maart 1994 141 vogels in 5 uren, 3 april 1994 98 in 5 uren en 20 april 1996 98 in 3 uren.

LEEFTIJDVERDELING

Figuur 3 geeft de leeftijdsverdeling van de waargenomen Jan van genten. In de zomermaanden is het merendeel in onvolwassen klee. Dit zijn vooral eerste- en tweedejaars vogels. De waargenomen volwassen vogels zijn vermoedelijk niet-broedende exemplaren (zie discussie). Na de zomer neemt het aandeel onvolwassen Jan van genten geleidelijk af: van 80% in september tot minder dan 40% in november. In september en begin oktober verspreiden de jonge uitgevlogen Jan van genten zich over de Noordzee. Als gevolg hiervan neemt tot in oktober het aandeel eerstejaars

vogels toe ten opzichte van het aandeel oudere vogels in onvolwassen klee. In november heeft het gros van de eerstejaars Jan van genten de Noordzee reeds verlaten. In de winter is nog maar een klein deel van de waargenomen vogels in onvolwassen klee: in januari en februari zelfs minder dan 10%. Ook in maart worden nog weinig onvolwassen Jan van genten gezien. Vanaf april neemt het aandeel onvolwassen exemplaren sterk toe, tot 80% in mei.

WINDRICHTING EN WINDKRACHT

Het voorkomen van een aantal zeevogelsoorten langs de Nederlandse kust hangt nauw samen met het optreden van harde aanlandige wind. Dit geldt voor ondermeer de Grauwe- en Noordse Pijlstormvogel, Noordse Stormvogel, Vaal Stormvogeltje en Grote Jager. De Jan van gent wordt ook tot de 'echte' zeevogels gerekend. Toch kan deze soort in het najaar zowel bij harde aanlandige wind, als bij rustig weer of aflandige wind in grote aantallen gezien worden (Platteeuw 1991).

In figuur 4 is het presentiepercentage weergegeven voor acht hoofdwindrichtingen in de herfst. Het blijkt dat bij alle windrichtingen in 50-80% van de telluren Jan van genten zijn gezien. Bij wind uit westelijke richtingen is de presentie wat hoger dan bij wind uit oostelijke richtingen, maar de verschillen zijn klein.

In figuur 5 zijn, eveneens voor de herfst, de uurgemiddelden uitgewerkt per windrichting. De grootste aantallen zijn gezien bij wind uit richtingen tussen west en noord. De bij die windrichtingen tot stand gekomen uitzonderlijk hoge uurtotalen (uren met 500 tot meer dan 1000 exemplaren) doen het uurgemiddelde flink oplopen. Bij wind tussen NO en ZW en bij variabele wind of windstil weer zijn de aantallen kleiner. Uren met meer dan 100 vogels komen onder deze omstandigheden wel voor, maar minder vaak dan bij wind uit west tot noord. Uurtotalen van meer dan 500 exemplaren zijn bij wind uit NO tot ZW niet vastgesteld.

Tussen december en februari komt het verschijningspatroon van de Jan van gent iets meer overeen met dat van de andere 'echte' zeevogels: de meeste waarnemingen en grootste aantallen werden in deze periode bij aanlandige wind geregistreerd.

Ook in maart t/m mei zijn de grootste aantallen bij aanlandige wind gezien. Het presentiepercentage lag in deze periode zowel bij aan- als aflandige windrichtingen tussen 35 en 60%, alleen bij wind uit noord tot oost werd de soort wat minder vaak waargenomen (presentie 20-30%).

Tussen juni en augustus is de Jan van gent bij alle windrichtingen in 40-70% van de teluren vastgesteld en was er weinig samenhang tussen de waargenomen aantallen en de windrichting.

RINGVONDSTEN OP AMELAND

Van Ameland zijn ons zeven ringvondsten bekend van Jan van genten die (als nestjong) in het buitenland zijn geringd (figuur 1). In alle gevallen gaat het om vogels afkomstig van de Britse Eilanden. Drie ervan bleken op Bass Rock geringd te zijn, de andere vier vogels waren afkomstig van Alderney (2), Ailsa Craig (1) en Great Saltee (1).

DISCUSSIE

jaarpatroon en vliegrichtingen Het op Ameland vastgestelde jaarpatroon wijkt niet veel af van de situatie langs de rest van Nederlandse kust. In juni t/m augustus zijn de aantallen doorgaans wat lager dan langs de Noordhollandse kust. Ten opzichte van Zuid-Holland zijn de uurgemiddelden het hele jaar door 'hoger'. De overheersende vliegrichting verschilt wel duidelijk met die langs de Hollandse kust. Langs de oostelijke Waddeneilanden (waaronder Ameland) vliegen, bij harde wind uit richtingen tussen west en noord, de meeste Jan van genten naar het zuidwesten. Daarentegen overheersen langs de Hollandse en Texelse kust onder die omstandigheden noordoostwaartse verplaatsingen (Camphuysen & Van Dijk 1983, Platteeuw e.a. 1994). Onder invloed van stormdepressies kunnen grote aantallen zeevogels, waaronder Jan van genten, naar de continentale kusten gedreven worden. Vermoedelijk proberen Jan van genten dit te compenseren door zich (schuin) tegen de wind in vliegend langs de kust te oriënteren. Dit is mogelijk een verklaring voor het hiervoor genoemde ver-

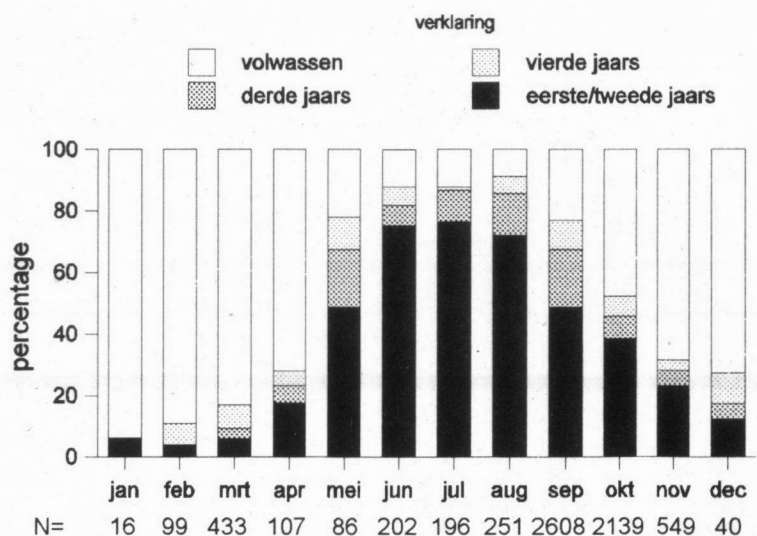
schil in overheersende vliegrichting (Platteeuw 1991, Stegeman 1983).

verspreiding Tussen 1979 en 1994 is door middel van scheeps- en vliegtuigtellingen onderzoek verricht naar het voorkomen van vogels op de Noordzee. (Camphuysen & Leopold 1994, Skov e.a. 1995, Stone e.a. 1995). In NW-Europa blijkt, buiten de Atlantische kustwateren, de westelijke helft van de Noordzee een groot deel van het jaar het belangrijkste gebied te zijn voor de Jan van gent. In de winter zijn de meeste Jan van genten naar het zuiden vertrokken. Het zuidelijk deel van de Noordzee herbergt dan vooral nog volwassen vogels. Verréweg de meeste onvolwassen vogels brengen de winter door in de wateren zuidelijk van de Noordzee. De eerstejaars vogels trekken naar de tropische wateren bij West-Afrika, oudere vogels overwinteren noordelijker. Tussen februari en april keren de volwassen Jan van genten terug naar de kolonies. Op het Nederlandse deel van de Noordzee lopen de aantallen in deze periode flink op. Ook in de zeetrekresultaten van Ameland is dan een opvallend 'voorjaarspiekje' van voornamelijk volwassen vogels terug te vinden. Tijdens het broedseizoen (april t/m augustus) is de verspreiding op de Noordzee duidelijk geassocieerd met de ligging van de kolonies. Vooral in mei en juni zijn de waargenomen aan-

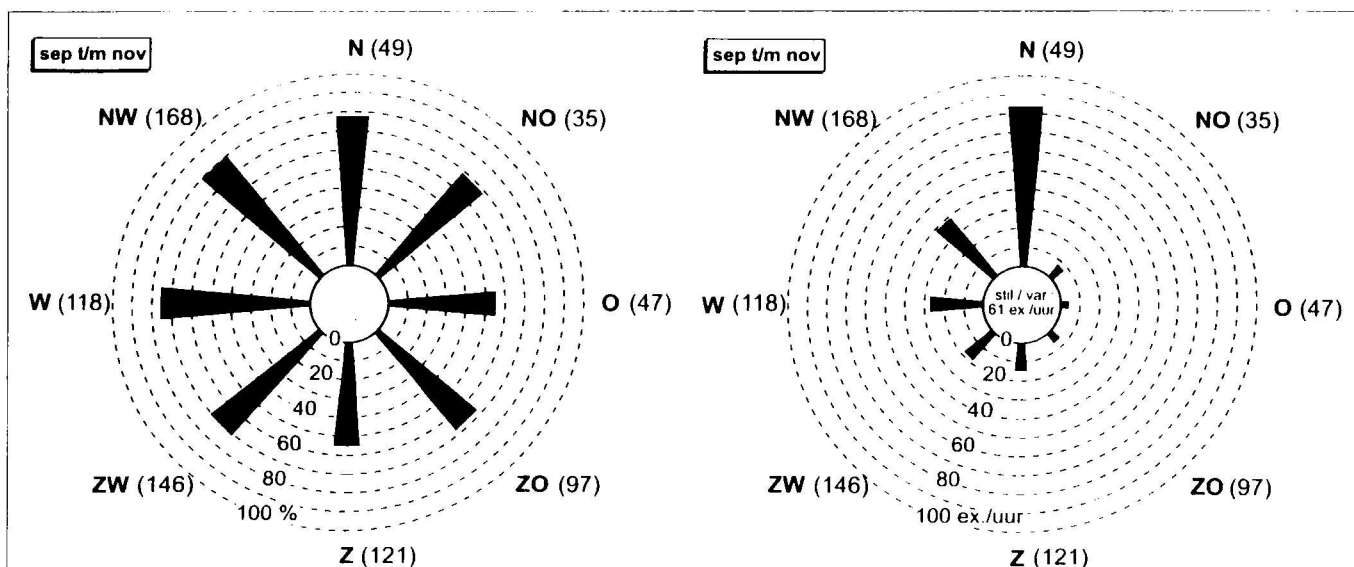
tallen zowel langs de Nederlandse kust (zoals bij Ameland) en op het Nederlands Continentaal Plat gering. Omdat de actieradius van de fouragerende broedvogels van de 'Noordzee-kolonies' hooguit 150 km bedraagt (Tasker e.a. 1985, Camphuysen e.a. 1995), worden op het Nederlands Continentaal Plat gedurende het broedseizoen weinig volwassen vogels aangetroffen. Dit is ook in overeenstemming met de Amelandse telresultaten: tussen mei en augustus was slechts 10-20% van de waargenomen Jan van genten in volwassen kleeid. In september en oktober verlaten de Jan van genten hun kolonies.

voedsel en weersomstandigheden

Na de broedtijd verspreiden de Jan van genten zich over grote delen van de Noordzee en zoeken gebieden op met gunstige voedselsituaties. Het massale voorkomen langs de Nederlandse kust in de herfst van sommige jaren kan naar weersomstandigheden in twee categorieën onderverdeeld worden. Ten eerste zeer omvangrijke verplaatsingen als gevolg van harde aanlandige wind en ten tweede grote aantallen langsvliegende of 'ter plaatse' fouragerende vogels bij rustig weer of aflandige wind. Dit laatste was in het bijzonder het geval in 1979, 1985 en 1986. In de herfst van die jaren werden langs de kust van Noord-Holland en bij de Waddeneilan-

Figuur 3. Leeftijdverdeling van Jan van Genten bij Ameland (1980-1993). Onder de grafiek is voor elke maand het aantal op leeftijd gedetermineerde vogels vermeld.

Figuur 4. Presentiepercentage voor acht windrichting-sectoren in september t/m november (1973-93). De presentie is berekend door per windrichting het aantal teluren waarin de Jan van gent is waargenomen (langsvliegend en/of ter plaatse), te delen door het totale aantal teluren bij die windrichting. De tussen haakjes vermelde getallen stellen het aantal teluren voor bij de betreffende windrichting.

Figuur 5. Uurgemiddelden voor acht windrichting-sectoren in september t/m november (1973-93). De uurgemiddelden zijn berekend door per windrichting het totaal aantal Jan van gent (uitsluitend langsvliegende exemplaren) te delen door het totale aantal teluren bij die windrichting. De tussen haakjes vermelde getallen stellen het aantal teluren voor bij de betreffende windrichting.

den uitzonderlijk grote aantallen, veelal voedselzoekende, Jan van genten waargenomen (Leopold & Platteeuw 1987). In oktober 1985 en 1986 zijn ook bij Ameland opvallend grote aantallen gezien tijdens de zeetrekellingen: in resp. 25% en 38% van de teluren vlogen meer dan 100 Jan van genten langs. Buiten de zeetrekellingen zijn van Ameland ook nog enkele andere opvallende waarnemingen bekend uit 1985 en 1986. Tussen eind september en half oktober 1985 werden boven het Borndiep en de Waddenzee bij Ameland meerdere keren groepen van tientallen fouragerende Jan van genten gezien, op 3 oktober zelfs 250 exemplaren. Een jaar later, op 11 oktober 1986 werden bij Ameland 100 tot 150 fouragerende vogels waargenomen.

De herfstmaanden van 1979, 1985 en 1986 werden gekenmerkt door rustig weer en hoge haringstanden in de Nederlandse kustwateren. Dergelijke goede voedselomstandigheden blijken een minstens zo belangrijke factor voor een talrijk herfstvoorkomen te zijn, als het (frequent) optreden van harde aanlandige wind (Leopold & Platteeuw 1987, Camphuysen 1990, Platteeuw 1991). De tellingen op Ameland lijken dit te

ondersteunen.

wegtrek Een groot deel van de vogels van de Noordzeepopulatie verlaat in de loop van de herfst de Noordzee om in zuidelijker streken te overwinteren. In overeenstemming hiermee bereiken de bij Ameland waargenomen aantallen, en de aantallen op het Nederlands Continentaal Plat, in de winter het laagste niveau van het jaar. Relatief veel volwassen vogels zijn geneigd de winter op de Noordzee of zelfs in de buurt van de kolonies door te brengen. Ook dit komt tot uiting in de Amelandse zeetrekellingen: in januari en februari was meer dan 90% van de vogels in volwassen kleeed.

Samengevat vormt het voorkomen van de Jan van gent langs de Amelandse kust in grote lijnen een redelijke afspiegeling van de verspreiding op open zee en elders langs de Nederlandse kust.

DANKWOORD

Kees Camphuysen (NIOZ) en Mardik Leopold (IBN-DLO) gaven commentaar op een eerdere versie van deze bijdra-

ge. Nick van der Ham (Nederlandse Zeevogelgroep) verzorgde de computeruitdraai met telgegevens van het IKC en Jan F. de Jong (Buren, Ameland) stelde gegevens beschikbaar van geringde vogels.

De basisgegevens werden door de volgende tellers aangedragen: P. van de Akker, M. Argeloo, T. Bakker, R. Bekebrede, J. Bekhuis, P. Bervoets, R. van Beusekom, D. Blok, H. Blijleven, K. Borrius, R. Brouwer, L. Bruinzeel, R.G. Bijlsma, C.J. Camphuysen, A.J. van Dijk, J. van Dijk, K. van Dijk, K. van Dijken, T. Eggenhuizen, R. Grasmeyer, D. Heg, J. Huisman, J.F. de Jong, G. Keijl, E.V. Koopman, E. Koster, A.A. Kraus, J. Krol, S. Lagerveld, F. Majoor, T. Mank, R. Meininger, P.C. Meijer, R. de Mooy, K. Mostert, M. Olthoff, J. den Ouden, C.J. Ouwerkerk, J. Palm, B. van Poelgeest, T. Postma, F. de Roder, K. Roobeek, E.A. de Ruijter, D. Schut, R. Sluys, T. van Spanje, A. van der Spoel, L. Stegeman, J. Stok, S. Verhulst, M. Versluys, V. Vintges, F. Vogelzang, O.L. de Vries, R. van der Wal, W. de Wilde, J.E. Winkelman, W.J.R. de Wijs, C.J.N. Winter, J.N. Ynsen.

LITERATUUR

- Barrett R. 1994: Havsule *Sula bassana*. p.46 in: J.O. Gjershaug, P.G. Thingstad, S. Eldøy & S. Byrkjeland (red.): Norsk fugleatlas, Norsk Ornitologisk Forening, Klæbu.
- Camphuysen C.J. & J. van Dijk. 1983. Zee- en kustvogels langs de Nederlandse kust, 1974-79. *Limosa* 56: 81-230.
- Camphuysen C.J. 1990. Fish stocks, fisheries and seabirds in the North Sea. Feasibility study for a detailed analysis of interactions between fish stocks, fisheries and wintering seabirds. Techn. Rapp. Vogelbescherming 5.
- Camphuysen C.J. & M.F. Leopold 1994. Atlas of seabirds in the southern North Sea. IBN Research Report 94/6, NIOZ-Report 1994-8, Institute for Forestry and Nature Research, Dutch Seabird Group and Netherlands Institute for Sea Research, Texel, 1-126 pp.
- Camphuysen C.J., H.J.L. Heessen & C.J.N. Winter. 1995. Distant feeding and associations with cetaceans of Gannets *Morus bassanus* from the Bass Rock, May 1994. *Seabird* 17: 36-43.
- Dennis J.V. 1994. Transatlantic migration by ringed birds from North America. *Dutch Birding* 16: 235-237.
- van Dijk K., A. van der Spoel & K. Borrius. 1986. Zeevogeltrekwaarnemingen op Ameland, 2-5 oktober 1985. *Twirre*, Mededelingen van de Fryske Feriening foar Fjildbiology 9(1): 1-5.
- Leopold M.F. & M. Platteeuw. 1987. Talrijk voorkomen van Jan van Genten bij Texel in de herfst; reactie op lokale voedselsituatie. *Limosa* 60: 105-110.
- Leopold M.F. 1991. *Sula* op Helgoland! Eerste broedgeval voor Duitsland. *Sula* 5(2): 61.
- Nelson J.B. 1978. The Gannet. Poyser, Berkhamsted.
- Platteeuw M. 1991. Zeevogels langs de Nederlandse kust: wanneer, welke soorten en onder wat voor omstandigheden? *Sula* 5(1): 2-15.
- Platteeuw M., N.F. van der Ham & J.E. den Ouden. 1994. Zeetrekellingen in Nederland in de jaren tachtig. *Sula* 8 (1/2; special issue): 1-203.
- Skov H., J. Durinck, M.F. Leopold & M.L. Tasker. 1995. Important Bird Areas for seabirds in the North Sea. BirdLife International, Cambridge.
- Stegeman L. 1983. Halfjaarverslag Club van Zeetrekwaarnemers, najaar 1983. Verslag nr.26: 7-9.
- Stone C.J., A. Webb, C. Barton, N. Ratcliffe, T.C. Reed, M.L. Tasker, C.J. Camphuysen & M.W. Pienkowski. 1995. An atlas of seabird distribution in north-west European waters. Peterborough, Joint Nature Conservation Committee.
- Tasker M.L., Hope Jones P., Blake B.F. & Dixon T.J. 1985. The marine distribution of the Gannet in the North Sea, *Bird Study* 32: 82-90.
- Tasker M.L. 1994. Gannet *Sula bassana*. In: G.M. Tucker & M.F. Heath (eds). *Birds in Europe: their conservation status*. Cambridge, U.K.: BirdLife International (BirdLife Conservation Series no.3).

Joop-Niek Ynsen, Burmaniawei 6, 9051 BP Stiens; Michiel Versluys, Korvetpad 11, 8862 ZH Harlingen

Zeetrektellers

foto
Martijn de Jonge